

ترجمة فارسی

الرسالة الشرفية في النسب التأليفية

صفی الدین ارموی

عبدالمومن بن یوسف بن فاخر

(ف. ۶۹۳ هـ.ق.)

ترجمه

بابک خضرائی

به همراه چاپ عکسی نسخه خطی احمد الثالث ۳۴۶۰

کتابخانه توپ قاپو سراي استانبول

صفی‌الدین ارموی، عبدالمومن بن یوسف، ۶۹۳-۲۶۱۳ ق
رسالة الشرفیة فی النسب التألیفیة / تألیف صفی‌الدین ارموی،
ترجمة بابک خضرايي. - تهران: فرهنگستان هنر، ۱۳۸۵.
۴۳۲ ص. : نمونه.

ISBN 964-8802-50-5

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیما.
عنوان روی جلد: ترجمه فارسی الرسالة الشرفیة فی النسب
التألیفیة؛ همراه چاپ عکسی نسخه خطی احمد الثالث...
نمایه.

۱. موسیقی اسلامی. - متون قدیمی تا قرن ۱۴. ۲. صوت شناسی.
الف. خضرايي، بابک، مترجم، ۱۳۵۴. ب. عنوان: الرسالة الشرفیة
فی النسب التألیفیة. ج. فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
د. عنوان. ه. عنوان: ترجمه فارسی الرسالة الشرفیة فی النسب
التألیفیة... و. عنوان: الرسالة الشرفیة فی النسب التألیفیة. فارسی.
۲۹۷/۴۸۷۸ ML ۳۱۹۷ / ص ۷۵۰۴۳
۱۳۸۵

۸۵-۳۶۱۰ م

کتابخانه ملی ایران

انتشارات فرهنگستان هنر

ترجمة فارسی الرسالة الشرفیة فی النسب التألیفیة صفی‌الدین ارموی

مترجم: بابک خضرايي

ویراستار: رضا توسلی

نمایه: داود شریفیان

گرافیک و صفحه‌آرایی: علیرضا سیاوشان

طراح جلد: حسن توکلی

چاپ اول: تابستان ۱۳۸۵

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: فرآیند گویا

چاپ: شادرنگ

ISBN: 964-8802-50-5

شابک: ۹۶۴-۸۸۰۲-۵۰-۵

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان ولی‌عصر، بالاتر از تقاطع امام خمینی، کوچه شهید حسن سخنور، شماره ۱۵،

فرهنگستان هنر، تلفن: ۶۶۴۸۵۸۶۸، دورنگار: ۶۶۴۸۵۸۶۹ صندوق پستی: ۱۳۷۷-۱۳۱۴۵.

وب‌سایت: www.honar.ac.ir

پست الکترونیک: publishing@honar.ac.ir

فهرست

صفحه	عنوان
هفت	پیش‌گفتار مترجم
۱	سرآغاز
۳	مقاله اول
	گفتاری دربارهٔ صوت و آنچه به آن مربوط است و تردیدهایی در آن چه [پیشینیان] گفته‌اند
۱۲	مقاله دوم
	در طبقه‌بندی نسبت برخی اعداد بر بعضی دیگر و استخراج ابعاد و نسبت آن‌ها و مرتبه آن‌ها از حیث ملایمت و تنافر و نام‌هایی که برای آن‌ها وضع شده است
۳۴	مقاله سوم
	در افزودن ابعاد به یکدیگر و کاستن بعضی از برخی دیگر و استخراج اجناس از ابعاد وسطی
۸۲	مقاله چهارم
	در ترتیب اجناس در طبقات عظمی و ذکر نسبت‌ها و اعداد آن
۱۸۱	مقاله پنجم
	در ایقاع و نسبت ادوار آن و اشاره به شیوه عملی استخراج الحان
۲۰۵	کتاب‌نامه
۲۰۹	نمایه

پیش‌گفتار مترجم

الرسالة الشرفية في النسب التأليفية از مهم‌ترین رسالات موسیقی جهان اسلام و از بنیادی‌ترین کتابهای مکتب منتظمیه است.

این رساله که نام آن در برخی نسخه‌ها *الرسالة الشرفية في علم النسب التأليفية و الاوزان الايقاعية* آمده است و در رسالات فارسی گاهی از آن به اختصار با عنوان *رساله شرفیه* یاد کرده‌اند در حدود سال ۶۶۶ هـ. ق. تألیف و به شرف‌الدین هارون، فرزند شمس‌الدین محمد جوینی، تقدیم شده است.

در این مطلب که این رساله از تألیفات صفی‌الدین ارموی است – بر خلاف دیگر رسالات منسوب به او – تردیدی نیست. اما اظهار نظر در این باره که این رساله در کجا نوشته شده، دشوار است، زیرا شرف‌الدین هارون که در موسیقی شاگرد صفی‌الدین بوده – و این رساله احتمالاً به عنوان کتاب درسی او تألیف شده – در این دوران غالباً همراه با پدر خود در تبریز به سر می‌برده، بنابراین محتمل است که صفی‌الدین این رساله را طی یکی از سفرهای خود به تبریز تصنیف کرده باشد. اما چون صفی‌الدین بیشتر در بغداد اقامت داشته، احتمال تألیف این رساله در بغداد نیز دور از ذهن نیست.

الرسالة الشرفية را – که سال‌ها بعد از تألیف کتاب *الادوار* نوشته شده – باید حاصل دوران

پختگی صفی‌الدین دانست. اگر درگذشت صفی‌الدین را در سال ۶۹۳ هـ ق. در سن هشتاد سالگی بدانیم، مؤلف به هنگام نوشتن این کتاب ارجمند حدود ۵۳ سال داشته که معمولاً یک موسیقی‌دان در این سن در اوج دانش نظری و تجربه عملی است. افزون بر آن صفی‌الدین در رساله شرفیه - بر خلاف کتاب *الادوار* - به شرح و نقد آرای *فارابی* (در کتاب *الموسیقی الکبیر*) و *ابن‌سینا* (در کتاب *شفا*) پرداخته. و در مقدمه رساله به استفاده از آرای یونانیان نیز اشاره کرده است. بنابراین گمان می‌رود که الرسالة الشرفیه حاصل آشنایی صفی‌الدین با آثار و رسالات مکتب اسکولاستیک باشد. به‌ویژه تأثیرات کتاب *الموسیقی الکبیر* *فارابی* بر الرسالة الشرفیه بسیار آشکار است. گرچه صفی‌الدین پاره‌ای از آراء *فارابی* را (علی‌الخصوص درباره ویژگی‌های صوت و نغمه) به نقد کشیده، اما به هر حال تعاریف *فارابی* را دست‌مایه بحث خود قرار داده است. گذشته از آن در برخی موارد مانند مبحث انتقالات و نیز ایقاع موصل و مفصل مطالب را عیناً از *فارابی* نقل کرده و همچنین برخی مطالب کتاب *الادوار* نیز در رساله شرفیه تکرار شده است. با این همه نباید از کار بزرگ صفی‌الدین به‌ویژه در مبحث *جمع‌های تام و کامل* غافل بود. این رساله چندان مطالب بدیع دارد که عنوان صاحب شرفیه را برای مؤلف آن جاودان ساخته است.

نسخه‌های موجود از الرسالة الشرفیه و نسخه‌های مورد استفاده در این ترجمه

در فهرست مرحوم محمدتقی دانش‌پژوه (۸۷:۲۵۳۵) و نیز پژوهش‌هایی که به مناسبت همایش بین‌المللی صفی‌الدین ارموی (تهران، ۱۳۸۳) چاپ شد - برای نمونه نگاه کنید به (نعیمی ۲۰۱:۱۳۸۳) و نیز تحقیق مجید غلامی جلیسه (صدری ۱۵۷:۱۳۸۴) - فهرست‌هایی از نسخه‌های خطی الرسالة الشرفیه ارائه شده است. افزون بر آن می‌توان به نسخه کتابخانه دانشگاه پرینستون در امریکا به شماره ۳/۲۱۰۳ (در مجموعه کاریت) نیز اشاره کرد.

نگاهی به تعداد نسخه‌های باقی‌مانده از *الرسالة الشرفية* - که بیش از ۳۵ نسخه خطی است و از این میان سه نسخه در زمان مؤلف تألیف شده - نشان می‌دهد که گرچه این رساله بعدها کم‌تر از کتاب *الادوار* مقبولیت عام یافته - که شاید به دلیل مفصل‌تر بودن *الرسالة الشرفية* باشد - اما در زمان تألیف و تا مدتی بعد از آن، بسیار مورد توجه بوده. همچنان‌که تأثیر آن را در مجالس درس استادان آن دوران چون قطب‌الدین شیرازی - که بخش موسیقی *درة التاج* را با اقتباس از *الرسالة الشرفية* نوشته است - می‌توان دید.

اما اولین نمونه‌های چاپی این رساله را در اروپا می‌توان سراغ گرفت. خلاصه‌ای از *الرسالة الشرفية* به کوشش کارا دوو در مجله آسیایی سال ۱۸۹۱ به زبان فرانسه منتشر و به اروپاییان معرفی شد. ترجمه کامل آن را به زبان فرانسه، سال‌ها بعد المنوی السنوسی انجام داد که در سال ۱۹۳۸ در جلد سوم مجموعه موسیقی عرب به کوشش دارلانژه انتشار یافت.

الرسالة الشرفية در سال ۱۴۰۳ هـ.ق. / ۱۹۸۲ م. به تصحیح حاج هاشم محمد رجب در عراق به چاپ رسید. که به دلیل شیوه غیرعلمی و نیز اغلاط چاپی فراوان به هیچ وجه نسخه معتبری به شمار نمی‌آید. اما تصحیح و شرح محمد الاسعد قریعه - که رساله دکترای مصحح به راهنمایی پرفسور لوئیس الحاج است - پژوهشی محققانه و علمی به نظر می‌رسد که در ترجمه فارسی مبنا قرار گرفته است و از آن با نام اختصاری نسخه (ق) یاد می‌شود.

قریعه در تصحیح خود از سه نسخه خطی بدین شرح سود جسته است:

۱. نسخه کتابخانه ملی پاریس به شماره ۲۴۷۹ ARABE به کتابت یوسف بن الحاج

عوض بن یوسف به تاریخ محرم ۸۹۷ هـ.ق. / ۱۴۹۱ م.

این نسخه مبنای تصحیح قریعه بوده و از آن با نام اختصاری نسخه (ب) یاد می‌شود.

۲. نسخه احمد ثالث در کتابخانه توپ‌قاپوسرای استانبول به شماره ۳۴۶۰ به کتابت حسین بن

احمد بن محمد به تاریخ محرم ۸۲۷ هـ.ق. / ۱۴۲۵ م. که از آن با نام اختصاری نسخه (ا) یاد

می‌شود.

۳. نسخه کتابخانه ملی پاریس به شماره ۴۸۶۷ ARABE به کتابت علی‌الحمامی که کار کتابت آن در روز چهارشنبه ۱۴ ربیع الآخر سال ۱۰۵۵ هـ ق. / ۱۶۴۵ م. پایان یافته است و در اینجا از آن با نام اختصاری نسخه (ب ۲) یاد می‌شود.

اما در ترجمه به متن تصحیح شده قریه بسنده نشد. نسخه (ا) بار دیگر با این متن مقابله شد. افزون بر آن نسخه دانشگاه ییل به شماره S. ۷۳ - که تاریخ کتابت آن ۶۶۶ هـ ق و به قولی به خط صفی‌الدین ارموی است - نیز با متن مقابله گردید که از این نسخه با نام اختصاری نسخه (ی) یاد می‌شود.* ترجمه فرانسه الرسالة الشرفیة (دارالتره، ۱۹۳۸) - که از آن با نام نسخه (فر) یاد شده - نیز با متن مقابله شد. همچنین تمامی اعداد و حروف ابجد و نمودارها دقیقاً مورد بررسی قرار گرفت. در میان رسالات فارسی از بخش موسیقی کتاب درة التاج قطب‌الدین شیرازی و رساله جامع الالاحان مراغی - که تأثیرات فراوانی از الرسالة الشرفیة پذیرفته‌اند - به هنگام ترجمه، استفاده و در یادداشت‌ها مطالبی از آن‌ها نقل شده است.

شایان ذکر است که در متن تصحیح شده عربی گاه به اختلافاتی میان نسخه‌ها اشاره شده که مربوط به رسم‌الخط و نیز قواعد زبان عربی است. به اختلافاتی از این دست که در متن فارسی تفاوتی ایجاد نمی‌کرد، در یادداشت‌ها اشاره نشده. بنابراین همه یادداشت‌های مصحح متن عربی در ترجمه فارسی نیامده است. یادداشت‌های جدیدی را نیز نگارنده این سطور افزوده که با نشانه (م) مشخص شده است.

در ترجمه فارسی، کوشش شده که جملات ساده و روشن باشد و از به‌کار بردن واژگان و اصطلاحات تخصصی جدید و نیز ترجمه اصطلاحات خاص پرهیز شده است. همچنین گاهی به ناچار و گاهی برای روشن‌تر شدن مطلب از واژگان و عبارت‌هایی استفاده شده که معادل آن‌ها را در متن عربی نمی‌توان یافت که همه این موارد در قلاب آمده است.

* این نسخه توسط انتشارات فرهنگستان هنر به مناسبت همایش بین‌المللی صفی‌الدین ارموی (تهران ۱۳۸۳) چاپ عکسی

شد، اما در صفحه‌بندی دچار اشکال است. در این باره رک: مقاله نگارنده در فصلنامه خیال، شماره ۱۳، بهار ۱۳۸۴.

عکس نسخه خطی احمد الثالث به شماره ۳۴۶۰ کتابخانه توپ قاپوسرای استانبول - که در سال ۱۹۸۴ به کوشش اکهارد نویاتر در فرانکفورت چاپ شده - به طور محاذی با ترجمه فارسی، آمده و برای ساده‌تر شدن مقایسه، آن قسمت از متن عربی که ترجمه فارسی آن در صفحه روبه‌رو آمده، به رنگ سیاه و مابقی به رنگ خاکستری چاپ شده است. ممکن است در پاره‌ای موارد جمله‌هایی از متن عربی دقیقاً در صفحه روبه‌روی متن فارسی دیده نشود که آن‌ها را در صفحه قبل یا بعد از آن می‌توان یافت. در عین حال باید توجه داشت که بعضی جملات و جدول‌ها اساساً در نسخه (۱) موجود نیست.

سخن آخر این که در سامان یافتن و انتشار این ترجمه، وام‌دار صاحب‌نظران و همکارانی هستیم که بی‌یاری آنان این کار به انجام نمی‌رسید. در این میان به ویژه فاضل ارجمند آقای دکتر بهمن نامور مطلق و هنرمند گرامی استاد مجید کیانی با حمایت مشفقانه خود امکان چاپ و انتشار این ترجمه را فراهم آوردند. آقای دکتر امیر حسین پورجوادی پاره‌ای مطالب مهم را به نگارنده تذکر دادند و آقای احمد صدری نیز متن تصحیح شده محمد الاسعد قریعه را در اختیار نگارنده گذاشتند. خانم مریم شریف با صرف دقت و حوصله بسیار کار مقابله با متن فرانسه را انجام دادند و آقای رضا توسلی کار دشوار ویرایش متن را با علاقه فراوان به پایان بردند. حروف‌نگاری، ترسیم نمودارها و صفحه‌آرایی این کتاب - آن هم در مدتی کوتاه - از توان یک تن بیرون بود. پس آقای علیرضا سیاوشان سرپرستی گروهی را بر عهده گرفتند و با دقت و شکیبایی این کار دشوار را به انجام رساندند. آقایان اسماعیلی و شیروانی در بخش انتشارات فرهنگستان هنر نیز در مراحل آماده‌سازی کتاب همکاری و بر آن نظارت داشتند که از همه این عزیزان صمیمانه سپاس گزارم.

از مرکز موسیقی سازمان صداوسیما نیز برای حمایت از برگزاری همایش قطب‌الدین شیرازی و چاپ این اثر قدردانی می‌شود.

بابک خضرائی - اردیبهشت ۱۳۸۵